

МОДЕЛІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ

Фастова Н.І.

Харківський національний університет радіоелектроніки

The work is devoted to USA, UK and France experience of natural monopolies regulation. The government regulatory policy, models of regulation and specific instruments of regulation are in focus.

Актуальним для України є питання реформування ринку послуг житлово-комунального господарства (ЖКХ): передачі та розподілу електричної енергії, централізованого водопостачання та водовідведення, централізованого постачання теплової енергії. Питання розробки стратегії й механізмів державного регулювання підприємств ЖКХ, та й на самперед їх тарифної політики, залишається одним з найгостріших в Україні. Тому важливим є дослідження світового досвіду щодо форм і методів державного регулювання природних монополій.

Концепція природної монополії представляє дилему регулювання з боку суспільства. З одного боку природні монополії доводять, що ефективність виробництва більш досяжна, якщо одне підприємство буде забезпечувати потреби всього ринку. З іншого боку, відсутність будь-якої конкуренції призведе до того, що монополісти скористуються монопольною владою для максимізації своїх прибутків.

З метою недопущення використання монопольної влади, діяльність природних монополій підлягає регулюванню й контролю з боку суспільства (держави) в усіх розвинутих країнах світу.

Розглянемо світовий досвід державної регулюючої політики по відношенню до природних монополій. Зупинимось більш детально на моделях державної політики відносно галузі водопостачання в різних країнах.

Питне водопостачання в США здійснюється як державою, так і приватними фірмами. Регулювання у водній галузі США, так само як і водних галузях інших країн, тісно зв'язано зі здоров'ям і безпекою, якістю води, охороною дикої природи, обсягами розподілу води, фінансуванням і якістю обслуговування. Регулювання водної галузі здійснюється через принципи, правила, закони, призначені для контролю за поведінкою монополістів у суспільних інтересах.

За останні сотні років предомінантною формою регулювання природних монополій у США було регулювання цін на основі регулювання норми прибутку у відсотках до валового виторгу, а в капіталомістких галузях до інвестиційного капіталу.

Регулювання цін на основі регулювання норми прибутку на інвестиційний капітал мало два аспекти: визначення загального виторгу, виходячи з якого, розраховуються тарифи, і встановлення тарифів на конкретні види послуг і раціонального співвідношення між ними.

Загальний розмір виторгу визначався за принципом "справедливого доходу на інвестиційний капітал після покриття всіх витрат" по формулі:

$$R = O + (V - D) \times r , \quad (1)$$

де R – виторг або валовий дохід компанії;

O – поточні витрати;

V – валова вартість матеріальних і нематеріальних активів;

D – накопичена амортизація матеріальних активів;

r – норма прибутку, що не змінюється протягом визначеного періоду (як правило протягом року).

Таким чином, вартість послуг регульованої монополії складається з поточних витрат (заробітної плати працівників, витрат на енергоресурси, на обслуговування основних коштів, податків, видатків на рекламу й наукові дослідження й т.д.) і прибутку на чисту вартість активів.

Лімітування норми прибутку у відсотках до валового виторгу мало на меті стримувати ріст цін у певних жорстко регульованих границях шляхом впливу на основний елемент – розмір прибутку, що закладається в ціни. Норма прибутку, отриманий фірмою при реалізації продукції в розглянутий період не повинні перевищувати середню норму прибутку базисного періоду. Базисний період може становити 3-5 років. У рамках цього періоду фірма-монополіст могла вибрати два роки найбільш сприятливих з погляду одержуваною фірмою норми прибутку. Середня норма прибутку за ці два роки розглядалася, як базисна, при цьому норма прибутку визначалася за формулою:

$$r = (R - O) / R \times 100\% , \quad (2)$$

де r – норма прибутку на витрати;

R – виторг або валовий дохід;

O – витрати виробництва.

Якщо ріст витрат супроводжувався тим, що поточна норма прибутку перевищувала базисну, підвищення цін вважалося необґрунтованим і фірмі не дозволялося здійснювати його. Для контролю над нормою прибутку, фірма була

зобов'язана надавати квартальні звіти про одержувану норму прибутку. Підприємство могло звертатися у відповідну комісію із проханням про збільшення показника норми прибутку, якщо вона була недостатньою для нормальної господарської діяльності.

Головним аргументом на користь наведеної моделі державного регулювання є те, що вона дозволяє захистити споживачів і одночасно забезпечити прибутковість монопольних підприємств гарантуючи виправданість їхніх витрат на інвестування.

Основна структура водної промисловості складається з Англії й Уельсу, 10 регіональних і 29 загальнодержавних водних компаній надають послуги, і вони перебувають під загальним контролем національної влади по нагляду за ріками. Безпосередньо регулюючі функції покладені на Інспекцію по забрудненню (H.M. Inspectorate of Pollution) і за Генеральною Радою по водних службах (The Director General of Water Services). Саме на цю раду покладені основні функції по регулюванню цін і рівню обслуговування. Крім того, ще чотири урядових відділення здійснюють додаткове спостереження.

Так у Великобританії, починаючи з 1985р., регулюючий орган спочатку визначає так звану «справедливу» ціну, засновану на розумних витратах підприємства й нормального прибутку.

Потім підприємству, що підпадає під державне регулювання, дозволяється збільшувати свої ціни на коефіцієнт, що розраховується за формулою:

$$q = I_p - X, \% \quad (3)$$

де I_p – індекс споживчих цін (вигода споживачів) або індекс інфляції (вигода виробника);

X – планова величина економії витрат (крім того, цей показник може включати оцінки перспективного попиту, обсяги капіталовкладень, величину прибутку від іншої (нерегульованої) діяльності, потреби в інвестиціях, ріст продуктивності).

Коли підприємство об'єктивно має потребу в інвестиціях, планова величина економії витрат може бути негативною.

Варто помітити, що, якщо основну частку витрат підприємства-монополіста становлять ціни на сировину, можна користуватися показниками підвищення оптових цін у сировинній галузі. Очевидно, існують і більш складні залежності.

Якщо регулювальний орган після відповідного моніторингу за цінами на продукцію природного монополіста дійшов висновку, що його ціни повинні тісно

корелювати з інфляцією в країні (регіоні) або ростом цін у якій-небудь сировинній галузі, або промисловості в цілому, то поточні ціни можна скорегувати по формулі:

$$P_{i+1} = k \times P_i \times I_p, \quad (4)$$

де P_i – базова ціна в попередньому (і-му) періоді (місяці, кварталі, році) (шукану ціну можна визначити, виходячи з розрахованої базової ціни, або з фактичної ціни на продукцію, що вже «прижилася на ринку», тобто задовольняючого продавця й покупця);

I_p – прогнозований (регіональний або загальнодержавний) індекс цін на продукцію по обраній регулюючим відомством галузі або по промисловості в цілому;

k – коефіцієнт кореляції індексу споживчих цін і обраного індексу цін на продукцію природного монополіста, розрахований регулювальним органом за результатами цінового моніторингу.

Цій коефіцієнт повинен урахувувати можливу планову величину економії витрат або інший критерій підвищення ефективності або, навпроти, необхідність термінових інвестицій (фактично $k = 1 - X$).

Розрахунок може здійснюватися й шляхом коректування по конкретних умовах виробництва, тобто перемножуванням базовій ціни на індекс витрат по окремим (або по всім) статтям собівартості, що займає найбільшу питому вагу в її структурі:

$$P_k = P_f \times \sum I_{si} \times Y_{si} / \sum Y_{si} \quad (5)$$

де P_k – регульована ціна;

P_f – базова розрахункова або фактична («ціна, що прижилася»);

I_{si} – темп росту і-их витрат в калькуляції собівартості продукції, що перевіряється, в % (якщо в розрахунок беруться витрати по всіх статтях калькуляції, то $\sum Y_{si} = 100\%$).

Необхідність державного контролю й регулювання діяльності природних монополій обґрунтована необхідністю недопущення використання ними монопольної влади. Розглянуті моделі і форми регулювання природних монополій на основі регламентованої норми прибутку, моделі «дефлятор X» і впровадження механізмів керування природних монополій приватними компаніями на прикладі галузі водопостачання доводять, що на сьогоднішній день у світі не існує єдиної оптимальної моделі ціноутворення на послуги природних монополій.